

International JOURNAL of SOCIAL and HUMANITIES SCIENCES RESEARCH (ISHSR)

Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi

Received/Makale Geliş 06.06.2023
Published /Yayınlanma 30.07.2023
Volume/Issue (Cilt/Sayı)-ss/pp 10(97),1514-1522

10.5281/zenodo.8196914
Araştırma Makalesi
ISSN: 2459-1149

Azize GELİR ÇELEBİ

<https://orcid.org/0000-0002-6501-0969>

Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Anabilim Dalı, Mimarlık Tarihi ve Kuramı Doktora Programı, İstanbul/ TÜRKİYE

Kudüs'te 13. Yüzyıldan Kalma Bir Zaviye “Şeyh Cerrah”

A 13th Century Zawayah “Sheikh Jarrah” in Jerusalem

ÖZET

Yeryüzünün en eski şehirlerinden biri olan Kudüs, sahip olduğu uzun tarih boyunca çok sayıda medeniyete ve farklı inanışlara ev sahipliği yapmıştır. Ev sahipliği yaptığı her medeniyet ve inanışın izlerini de Kudüs kentinde okuyabilmek mümkündür. 1099 senesinde (Fatimi toprağı iken) Haçlılar tarafından ele geçirilen Kudüs, 1187 senesine kadar Latin Haçlı Krallığı olarak hüküm sürmüştür. Bu tarihte Selahaddin Eyyubi tarafından geri alınan Kudüs, yeniden bir İslâm toprağı haline gelmiştir. İslâm medeniyetlerinin en önemli kurumlarından biri olan zaviyeler, hem İslâm dininin yaygınlaşip kök salmasını sağlamış hem de buldukları alanın imar ve iskanında etkin rol oynamışlardır. Farklı coğrafyalarda farklı adlarla da anılabilen zaviyeler, benzer işlevlere sahip yapılarıdır. Makalenin konusunu teşkil eden Şeyh Cerrah da Kudüs'ün Selahaddin Eyyubi tarafından alınmasından sonra, Kudüs surları dışında bir zaviye kurmuştur. Zaviye; İslâm eğitimi ve İslâmiyet'in yaygınlaştırılmasından, ziyaretçilere konaklayabilme imkanı sunmaya ve bulunduğu yerin şenlenmesine kadar birçok özelliğı bünyesinde barındırmıştır. 1201 senesinde vefatının ardından zaviyesinin yanına gömülen Şeyh Cerrah'ın mezarı üzerine bir türbe inşa edilmiştir. 19. yüzyılda söz konusu yapı programına bir de cami eklenmiştir. Yine bu yüzyılda bir vakıf eseri olan zaviyenin artık bir geliri kalmadığı ve onarıma da ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır. Makale 13. yüzyıla ait bir zaviye olan Şeyh Cerrah'ın tarihsel süreçteki gelişimine ve 19. yüzyıldaki durumuna (arşiv belgesi ve dönem fotoğrafları referans alınarak) ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kudüs, Şeyh Cerrah, Zaviye.

ABSTRACT

Jerusalem, one of the oldest cities in the world, has hosted many civilizations and different beliefs throughout its long history. It is possible to read the traces of every civilization and belief in the city of Jerusalem. In 1099 (Fatimi land), Jerusalem was captured by the Crusaders and ruled as the Latin Crusader Kingdom until 1187. Jerusalem, which was taken back by Saladin on this date, became an Islamic land again. Through the zawayas, one of the most important institutions of Islamic civilizations, the religion of Islam was spread and rooted, and they played an active role in the development and settlement of the area they were in. The zawayas, which can be called by different names in different geographies, are structures with similar functions. Sheikh Jarrah, who is the subject of the article, also established a zawayah outside the walls of Jerusalem after Jerusalem was taken by Saladin Ayyubi. The zawayah has many features, from Islamic education and the spread of Islam to offering accommodation for visitors and reconstruction of the place where it is located.. After Sheikh Jarrah died in 1201, he was buried next to his zawayah and a tomb was built on it. In the 19th century, a mosque was added to the said building program. It is understood that the zawayah, which was a foundation work in this century, no longer had any income and needed repair. The article aims to shed light on the historical development of Sheikh Jarrah, a 13th century zawayah, and its situation in the 19th century (with reference to the archive document and period photographs).

Keywords: Jerusalem, Sheikh Jarrah, Zawayah.

1. GİRİŞ

Selahaddin Eyyubi'nin 1187 senesinde Kudüs'teki Latin Haçlı Krallığı'nı mağlup etmesi ile Kudüs, yeniden bir İslâm toprağı olmuştur. Bu tarihten itibaren şehirdeki İslâm etkisinin kuvvetlenmesi için birçok vakıf kurulmuş ve pek çok eser vücuda getirilmiştir. Kudüs'ün alınmasının ardından Selahaddin Eyyubi'nin emirlerinden biri olan Şeyh Cerrah da İslâm'ın yayılmasında önemli müesseselerden biri olan ve kendi adı ile anılacak Şeyh Cerrah Zaviyesi'ni kurmuştur. Kudüs şehir surlarına oldukça yakın bir noktaya inşa edilen bu zaviyenin sadece dini eğitim vermediğı aynı zamanda gelip geçen yolcuların dinlenip konaklayabildiğı bir yer olduğu da bilinmektedir.

Vefatının ardından adı ile anılan zaviyenin yakınına gömülen Şeyh Cerrah'ın mezarının üzerine, ilerleyen yıllarda bir türbe inşa edilmiştir. Kare planlı ve üzeri kubbe ile örtülü olan bu türbe ve zaviyesi ilerleyen süreç içerisinde Kudüs'ü ziyarete gelen Müslümanlarca sıklıkla ziyaret edilen bir yer olmuştur. 19. yüzyıla kadar çevresinde pek yapılaşma olmayan Şeyh Cerrah Zaviyesi yapı topluluğuna, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çevresinde gelişen yapılaşma ve artan nüfusun da etkisi ile bir cami de eklenmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi–Osmanlı Arşivi’nde yer alan belge de Şeyh Cerrah yapı topluluğunun bu dönemine ayna tutmakta ve bizlere mevcut yapı hakkında bilgi vermektedir.

2. ZAVİYE

Zaviye, sufilerin bir şeyhten tasavvuf eğitimi aldıkları ve birlikte yaşadıkları yerlere verilen addır. Zaviyeler büyük çoğunlukla şehirlerdeki işlek yollar üzerinde yahut geçitlerde inşa edilmiş bina ve binalardan oluşurlar. Zaviyeler yalnızca sufilere bir yaşam alanı olmamış, bununla birlikte yolculuk edenlerin karnını doyurduğu ve belli bir süre misafir olarak kalabildiği yerler olarak da hizmet vermiştir. Zaviye: Tekke, hankah, düveyre, savmaa gibi kelimelerle eş anlamlı olarak kullanılmıştır (Okudan, 2019: 391). Kimi zaman bir tarikatın merkez tekkesini ifade etmek için âsîtâne sözcüğü kullanılmış, kimi zaman da Mevlevilik’te olduğu gibi büyük mevlevihaneleri ifade için âsîtâne, küçük olanlarını ifade etmek için de zaviye kelimesi tercih edilmiştir (Kara, 2011: 368). Bu mekanlarda kamil insan yetiştirmek hedeflenmiştir. Kamil insan olarak tanımlanan bu kişinin tevazu, fahrilik, mahvilik, maddeye düşkün olmama, cömertlik ve müsamaha gibi özellikleri bünyesinde barındırması hedeflenmiştir. Yine bu kurumların günlük hayat içindeki işlevlerine bakıldığında; İslâm’ı emredildiği şekilde yaşamak, İslâm’ı benimsemek ve öğretmek, insana ve diğer varlıklara iyi davranmak, onlara yardımcı olmak, vatan ve devletin korunmasına, milletin bütünlüğüne ve bekasına destek olmak gibi farklı işlevleri yerine getirmeye çabaladıkları da dikkat çekmektedir (Çınar, 2019:49-50).

Zaviyelerin başında “zaviyedar” adı verilen bir yönetici bulunmaktaydı. Bu yönetici merkez tekkenin şeyhi tarafından atanır ya da zaviyenin bağlı bulunduğu vakıf tarafından görevlendirilirdi. Merkez bir tekkenin yönettiği zaviyeler belli bir grubun yahut tarikatın ülkenin dört bir yanına kök salmasına katkıda bulunmuştur. Birçok zaviye bu şekilde çevresinde önemli bir sosyal ve ekonomik merkez kurulmasına da katkı sağlamıştır (Toydemir, 2022:10).

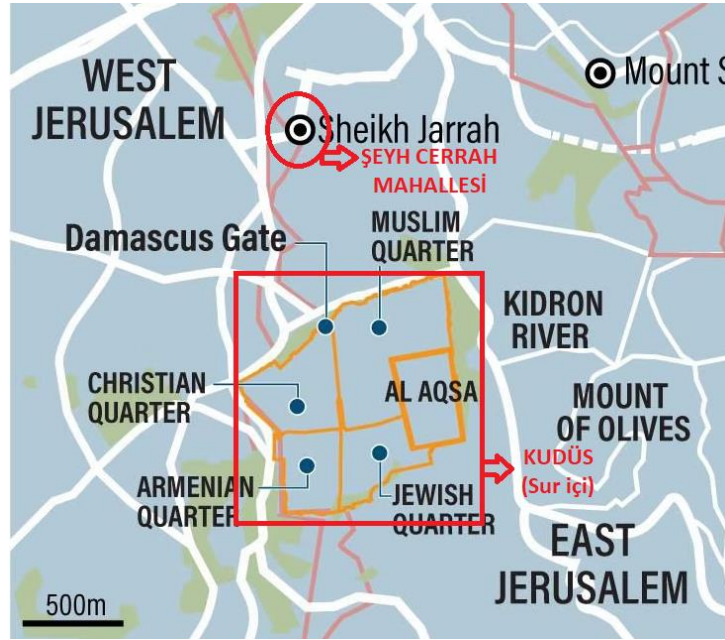
Kölemenler/Mısır Memlûklüleri (1258-1517) döneminde Mısırda kurulan tekkelerin sayısı oldukça artmıştır. Bu tekke yapıları zaviye, hangah ve kubbeler olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Zaviyeler genelde kare plan şemasına sahip olup üzeri kubbe ile örtülüdür. İbadet mekanı ve türbe aynı özelliklere sahiptir. Ayrıca şeyhin ailesi ile ikamet ettiği harem, dervişler için hücreler, halvethane, hamam, fırın, sarnıç, sebil, hela gibi bölümler de bulunmaktadır (Tanman ve Parlak, 2011:372).

İlk zaviyenin, tam olarak kim tarafından nerede ve ne zaman kurulduğu konusu net olarak bilinmemektedir. Ancak 8. Yüzyılın sonlarında vefat etmiş olan ve ilk "süfi" unvanını aldığı bilinen Ebû Hâşim Osman b. Şerik’in, Şam yakınlarında bulunan Remle’de ilk zaviyeyi kurduğu genel olarak kabul gören görüştür. Bunun sebebi ise o döneme kadar tasavvuf ehli kişilerin belli ve özel bir yerde birlikte yaşadıklarına ilişkin bir kaydın olmamasıdır. Bilinen, belli zamanlarda evlerinde bir araya gelerek sohbet edip, ibadetlerini yerine getirdikleridir (Ocak, 1978:247).

3. ŞEYH CERRAH ve ŞEYH CERRAH MAHALLESİ

1099 senesinde Haçlıların eline geçen Kudüs kenti, 1187’de Selahaddin Eyyubi (1137-1193) tarafından alınarak Eyyubilerin (1187-1250) yönetimine katılmıştır. Şeyh Cerrah, Selahaddin Eyyubi’nin ordusunda görev almış emirlerinden biri ve aynı zamanda Selahaddin Eyyubi’nin özel doktorudur (Gelir Çelebi ve Kara Pilehvarian, 2023: 766). Şeyh Cerrah’ın tam adı Hüsameddin b. Şerafeddin İsâ el-Cerrâhî’dir. Cerrah unvanı kendisine tıp alanındaki uzmanlığı dolayısıyla verilmiştir (http 1). Bugün eski Kudüs (sur içi bölge) olarak adlandırılan bölge dışında kalan yerler Selahaddin Eyyubi zamanında, orduda görev yapan subaylara ve Şeyh Cerrah’a tımar olarak tevcih edilmiştir (Kark ve Landman,1980:114). Şeyh Cerrah da kendisine tımar olarak verilen bu noktaya, Cerrahiye Zaviyesi adı ile anılacak olan zaviyesini kurmuştur (http 1). 1201 senesinde Kudüs’te vefat eden Şeyh Cerrah, adı ile anılan Şeyh Cerrah Zaviyesi’ne defnedilmiş ve mezarının üzerine de kubbeli bir türbe yapılmıştır (Akkaya, 2020:266).

Şeyh Cerrah Zaviye ve Türbesi bugün halen kendi adı ile anılan Şeyh Cerrah Mahallesi’nde bulunmaktadır. Şeyh Cerrah mahallesi, Eski Kudüs’ün kuzey yönündeki Şam Kapısı’nın (Bab’ül-Amud) iki kilometre kuzeyinde yer alır. Mahallenin güney kısmının erken Roma döneminde (MÖ 1. yüzyıl) eski Kudüs’ün sınırlarının içinde olduğu düşünülmektedir. Bizans döneminde mahallede birkaç kilise ve manastır inşa edilmiştir. Mahallede ayrıca, aralarında Kral Mezarları’nın da (Qubur al-Salatin) bulunduğu çeşitli dönemlerden kalan birkaç tarihi mezarlık bulunmaktadır (Jubeh, 2021:130).

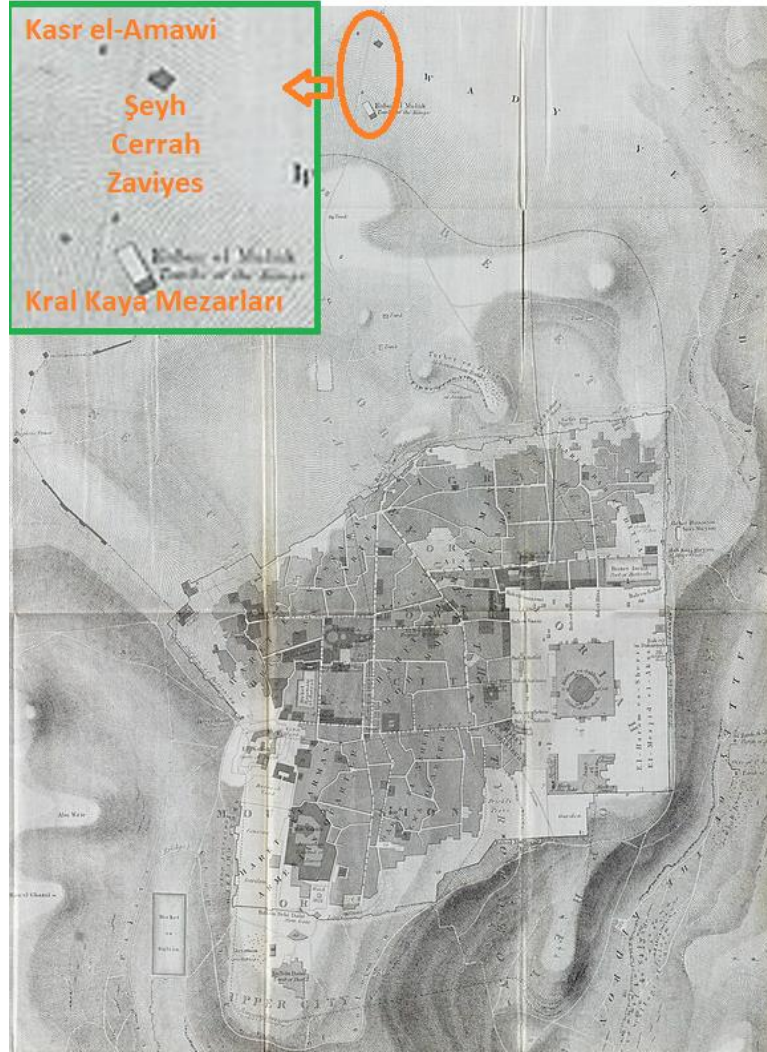
Resim 1. Kudüs ve Şeyh Cerrah Mahallesi (http 2)

15. yüzyılın sonlarında Kudüslü bir tarihçi olan Mücireddin el Hanbeli (1456-1522), bir eserinde Şeyh Cerrah Zaviyesi'nden, Cerrahiye Zaviyesi olarak bahseder ve zaviyenin çevresinde birçok mücahidin mezarının bulunduğunu da ekler (Reiter ve Lehrs, 2010:13). Ayrıca Mücireddin el-Hanbeli, zaviyenin Şeyh Cerrah tarafından kurulduğunu aktararak bu bilgi doğrultusunda zaviyenin yapım tarihinin de en erken 1187 olabileceğini varsaymaktadır (Hawari, 1998:176).

17. yüzyılda Kudüs'ü ve Şeyh Cerrah'ı ziyaret eden bir başka isim ise Şeyh Nablusi'dir (1641-1731). Nablusi 1689 yılında kenti ziyaret etmiştir. "El-Hadratü'l-Ünsiyye fi'l-rıhleti'l-kudsiyye" adlı eserinde Kudüs'ün ileri gelen şeyhlerinin kendisini burada tasavvuf sancaklarıyla karşıladığını ve Şam kapısından şehre girinceye dek zikirler ve salavatlar okuduklarından bahseder. Müciriddin el-Hanbeli eserinde zaviyenin bir vakfa bağlandığından bahsetmiştir ancak vakfiyenin türü, detayları ve kimlerin yararlandığı net olarak bilinmemektedir. Başka bir ifade ile bu tarihte Şeyh Cerrah Zaviyesi'nin giderlerini karşılayabilecek finansal bir kaynağı mevcuttur (http 3).

Şeyh Cerrah zaviye ve türbesinin bulunduğu ve günümüzde de kendi adı ile anılan mahallenin tam olarak ne zaman bu isimle anılmaya başlandığı bilinmemektedir. Fakat Şeyh Cerrah zaviye ve türbesinin 13. yüzyıldan beri burada bulunması, mahallenin adının da çok eski olacağı ihtimalini düşündürmektedir (Jubeh, 2021:131).

19. Yüzyılın ortalarına kadar Kudüs şehrinin sur kapıları, akşam olunca güvenlik gereği kitlenip, sabah saatlerinde açılıyordu. Çünkü Osmanlı kale nizamı gereğince sur dışında yaşamaya izin verilmiyordu ve Kudüs şehir halkı sur içinde yaşıyordu (Aydın, 2021). 19. yüzyılın ikinci yarısında kentte bazı değişiklikler gözlemlenmeye başlamıştır. Kudüs surlarının kuzeybatı yönünde yer alan ve Müslümanların bulunduğu yerleşimlere kolay erişim sağlayan, uzun zamandır kapalı olan Hirodes/Herod (Çiçek/Koyun Kapısı- Bab al-Sahira) Kapısı açılmıştır. Şehir kapılarının kapatılması yerine karanlık saatlerde açık kalmasına da izin verilmeye başlanmıştır. Bunlarla birlikte Nablus Yolu'nun 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı tarafından asfaltlanması da sur dışındaki evlere erişimi kolaylaştırmıştır (Kark ve Landman, 1980:130).

Resim 2 Kraliyet Mühendisleri Haritası 1841 (http 4)

Şeyh Cerrah adı 19. Yüzyılın ilk yarısında metinlerde ve haritalarda, Kudüs surlarının dışında kalan birkaç binanın bulunduğu yer olarak geçiriliyordu (Bkz. Resim 2). Bunu gösteren en önemli örneklerden biri 1841 tarihli haritadır. Haritada Şeyh Cerrah Türbesi'nin karşısında bulunan ve 17. yüzyılda yapılan, iki katlı, düz damlı, taş bir bina olan Kasr el-Amawi bulunmaktadır. Kasr el-Amawi'nin içerisinde bir un değirmeni bulunmaktadır ve çevresinde asmalar ve zeytin ağaçlarının yer aldığı geniş bir arazi bulunduğu bilinmektedir (Kark ve Landman, 1980: 118). Ayrıca haritada bulunan bir diğer önemli yapı da Kral Kaya Mezarları'dır. Bu mezarlar, Şeyh Cerrah Zaviyesi'nin hemen güneyinde, Kudüs eski kentinin de kuzeyinde yer almaktadır. Kral Mezarları olarak adlandırılan bu yapı topluluğu MS 45 yılında Mezopotamya Kraliçesi Helena (Adiabene) tarafından, kendisi ve oğulları Kudüs'e yerleşip Yahudiliğe geçtikten sonra yapılmıştır. Arapçada Kral Kaya Mezarları'na Qubur es-Salatin denilmektedir (Gelir Çelebi ve Kara Pilehvarian, 2023:768).

Resim 3 Şeyh Cerrah Cami ve Kasr-el Amawi (http 5)

Resim 4 Kral Kaya Mezarları (Qubur es-Salatin)-1903 (http 6)

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile mülkiyet hakkı tanınarak taşınmazların kayıt altına alınmasına başlanmıştır. Hak sahibi olanlara tuğralı tapu senetleri verilmiş, taşınmaz kayıtları muhafaza edilmeye başlanmıştır. 1858 tarihinde "Arazi Kanunname-i Hümayunu" çıkarılarak mülkiyet düzeni sağlam temellere oturtulmaya başlanmıştır. Kudüs Kazasına ait Vakf-ı Atik Defterlerinin 1. Cildinde, tapu kayıtlarının tescil tarihi 9 Haziran 1866 (Hicri 25 Muharrem 1283) tarihinden başlamaktadır. Kazada oluşturulan ilk vakıf kaydı Kudüs kaza Merkezine ait "Tarla" vasıflı, 4 Dönüm tarlaya sahip olan Abdarya bin-i Halil adlı kişinin kendi rızasıyla ve 3.000 kuruş bedel ile Hüseyin bin-i Abdusselam Kabbani adına yapılan satıştır. Bu tapu kaydı üzerinde tarlanın Kudüs-i Şerif haricinde Şeyh Cerrah isimli mahallede bulunduğu bilgisi yer almaktadır (Torun ve Şahin, 2018:617-618). Buradan anlaşılacağı gibi Şeyh Cerrah Mahallesi'ndeki ilk yapılaşma izni de 1866 senesinde Hüseyini ailesine verilmiştir. Hüseyini ailesi de satın almış oldukları arazi üzerine ev inşa etmiştir (Aydın, 2021). Hüseyini ailesi üyelerinden Rabah el-Hüseyini, Şeyh Cerrah Zaviyesi yakınlarına bir villa inşa ettirmiş, 1876'da bu villaya ilaveler yapılmıştır. Bununla birlikte Hüseyini ailesinin diğer fertleri Rabah'ın konağının yakınına yeni evler inşa etmeye devam etmişlerdir. Hüseyini ailesinin bu mülk kazanımlarından sonra bölge zamanla "Hüseyini Mahallesi" olarak da anılmaya başlamıştır. Bu bölge Şeyh Cerrah Türbesi'nin güneyini oluşturmaktadır (Sabbagh, 2017: 106). 19. Yüzyılın özellikle ikinci yarısında bölgedeki nüfusun da artmasıyla Şeyh Cerrah Zaviye ve türbesine bir cami (1895) de eklenmiştir (Bkz. Resim 5). İnşa edilen bu caminin alanı yaklaşık 35 m²'dir (http 7).

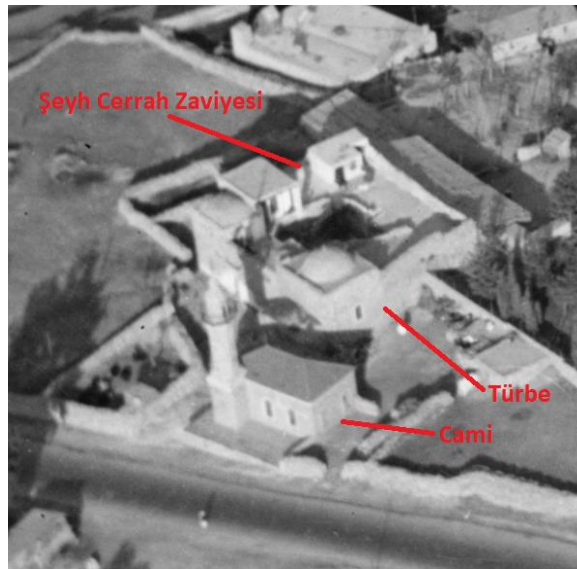
19. yüzyılın ortalarına kadar Kudüs surlarının dışında mezarlıklar, çeşitli dini yapılar ve duvarlarla çevrili yazlık evler bulunuyordu. Bunların tümü yakın köyler olarak değil Kudüs'ün bir parçası olarak kabul ediliyordu. Surların doğu ve kuzeybatısında Müslüman, Hristiyan ve Yahudi mezarlıkları bulunuyordu. Yine bu dönemde surların dışında bir dizi cami, darülaceze, zaviye, okul, han ve türbeler yer almaktaydı. Ancak 19. yüzyılın ortalarında birçoğu eski refahlarını kaybetmişti (Davis, 2002:18).

Resim 5 1900 yılı Şeyh Cerrah Cami ve Türbesi (http 8)

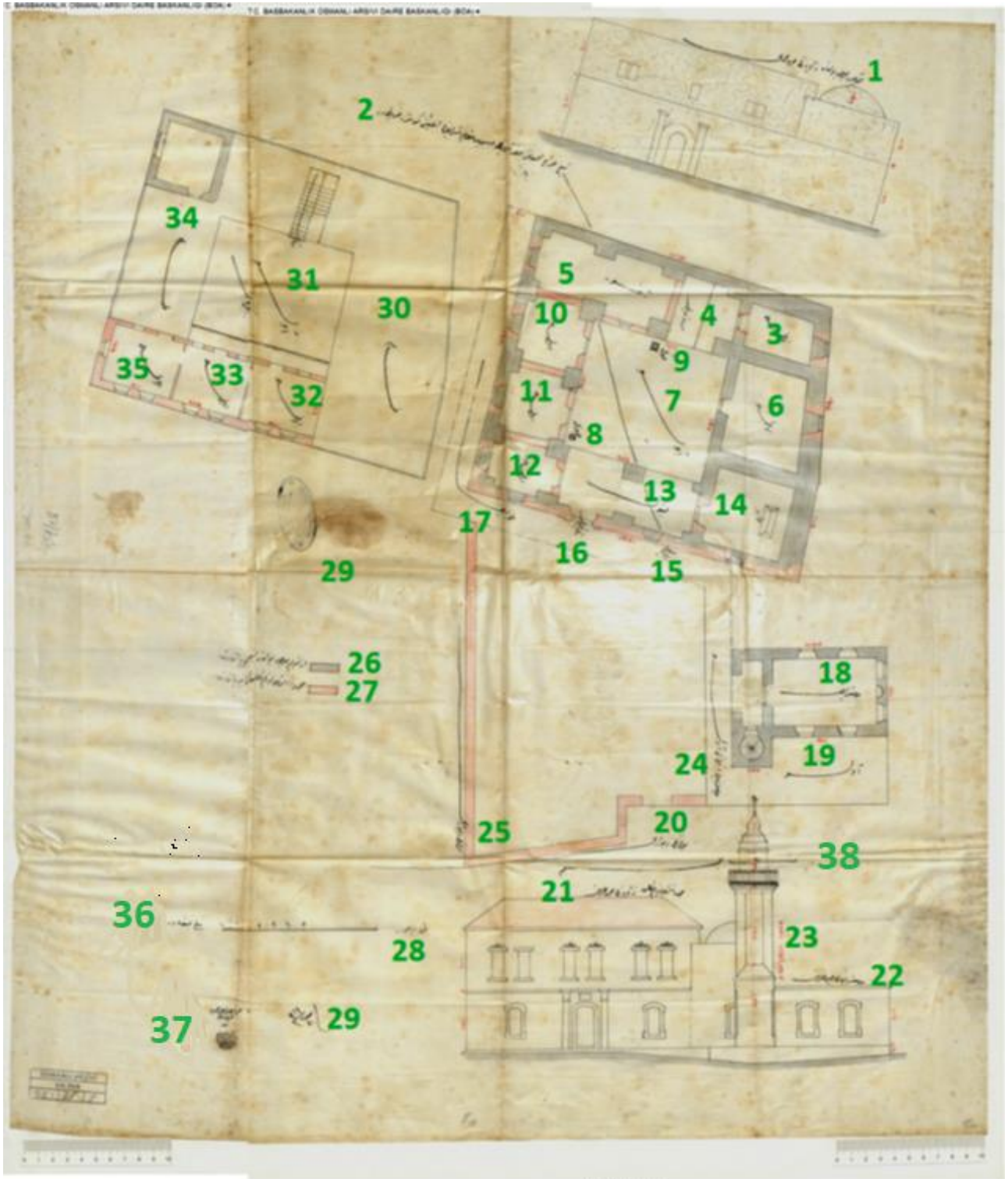
4. ŞEYH CERRAH YAPI TOPLULUĞU

19. yüzyılda eski durumunu koruyamayan yapılardan biri de Şeyh Cerrah Zaviyesidir. Şeyh Cerrah Zaviye ve Türbesi, yardımlaşma ve dayanışmanın en önemli bileşeni olan vakıf müessesesinin bir parçasıdır. Şehirlerin kurulmasında ve gelişmesinde etkin rol oynayan vakıfların kendilerine ait gelirleri bulunur ve bu gelirleri sayesinde süreklilikleri sağlanırdı (Gelir Çelebi, 2017:2). Bazen de vakıfların gelirinin azaldığı ya da kalmadığı durumlar da oluyordu. Şeyh Cerrah için de 19. yüzyılda aynı durum söz konusudur. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi–Osmanlı Arşivi’nde bulunan 25 Eylül 1898 tarihli bir belgede Şeyh Cerrah vakfının artık gelirinin kalmadığı bilgisi bulunmaktadır. Bununla birlikte gerekli olan bakım ve onarımın yapılabilmesi amacıyla on dokuz kuruş sim mecidiye (gümüş mecidiye) hesabıyla elli sekiz bin yedi yüz seksen kuruş yetmiş beş santimlik bir bütçe çıkarılmıştır. Hesaplanan masrafın; Padişah hazretlerinin, devlet ileri gelenlerinin ve mahalle ahalisinin yardımları ile gerçekleştirileceği anlaşılmaktadır (BOA. HH.THR. 351/28).

Resim 6 1931 Senesine Ait Hava Fotoğrafı (http 9)

Arşivde bulunan dosya içerisinde yapı topluluğu ile ilgili yazılı belgenin haricinde yapıya ilişkin çizimler de bulunmaktadır (Bkz. Resim 7). İki sayfa halinde bulunan çizimlerde zaviyenin cephe görünümü, cami ve minare, zaviyenin kat planları, caminin planı ve ayrıca yapılacak onarımdan sonra külliye'nin nasıl görüneceğini gösteren cephe çizimi de yer almaktadır.

Resim 7 Şeyh Cerrah Zaviye, Türbesi ve Camisi (BOA. HH.THR. 351/28)

Arşiv çiziminde iki renk kullanılmıştır. Belge üzerinde 26 numara ile gösterilen gri renk mevcut yapıyı, 27 numara ile gösterilen pembe renk ise müceddeden/yeniden inşa edilecek yerleri işaret etmektedir. Belge üzerinde yön okları bulunmaması sebebiyle cami mihrap yönü referans alınarak yön tanımlaması yapılmıştır. Belgede en üstte 1 numara ile işaretli olan çizim Zaviyenin mevcut cephe çizimidir. 2 numara ile işaretlenen kısımda zaviyenin kat planları yer almaktadır. 15 numara verilen kat, 1. Kat çizimidir. Bunun hemen solunda 2. Kat planı yer almaktadır. Zaviyenin bir iç avluya ve onun etrafında sıralanan odalara sahip olduğu görülmektedir. 14 numara ile gösterilen mekan (zaviyenin güneybatı köşesi), Şeyh Cerrah'ın türbesidir. 4 numara üst kata geçişin sağlandığı merdivenlerdir. Hemen yanında bulunan ve 5 numara ile gösterilen yer ise ahırdır. 16 numara zaviyenin giriş kapısıdır ve buradan bir hole (belgede livan olarak geçmektedir) geçilir. Belge üzerinde 7 numara iç avluyu göstermektedir. Avlu içerisinde iki adet

sarnıç bulunmaktadır ve bunlar 8 ve 9 numaralarla gösterilmiştir. Birinci kat planında bulunan diğer mekanlar (3, 6, 10, 11 ve 12 numaralar) ise belgede oda olarak geçmektedir.

İkinci kat planında 31 numara ile gösterilen yer iç avludur. 30 ve 34 numaralar düz dam olarak geçmektedir. 32, 33 ve 35 numaralar ise oda olarak belirtilmiştir. İkinci katta kuzeydoğu köşesinde yer alan mekanın hangi amaçla kullanıldığı bilinmemektedir. Belgede buna ilişkin bir bilgi yoktur. 17 numara ise yoldur. Kat planlarının altında 18 numara ile cami gösterilmiştir. Dikdörtgen planlı caminin batı ve kuzey yönünde bulunan 19 ve 24 numaralar ile gösterilen yerler de avlu olarak geçmektedir. 38 numarada minare, 23 numarada ise minarenin yüksekliği yazmaktadır. 22 numara caminin cephe ciheti, 21 numara ise zaviyenin müceddeden/ yeniden inşa edildikten sonraki cephe görünümüdür. Zaviyenin batı tarafı bir çevre duvarı ile çevrelenmiştir ve belge üzerinde 20 ve 25 numaralar çevre duvarını göstermektedir. Belgenin sol alt kenarında yer alan diğer bilgiler ise; 29 numara ile belgenin tarihini (20 Temmuz 1314 hicri - 1 Ağustos 1898 miladi), 28 numara ile metre mikyası, 36 numara ile 1/100 oranında olduğunu, 37 numara ile Kudüs-i Şerif Belediye mühendisi İbrahim'in bilgilerini göstermektedir.

Zaviyeye ait arşiv çiziminde, zaviyenin duvarlarının oldukça masif olduğu ve mazgal pencerelerin tercih edildiği görülmektedir. Dış cepheden içeriye doğru genişleyen bu pencereler, savunma amaçlı yapılan yapılarda tercih edilmektedir. Bu durum Şeyh Cerrah Türbe ve Zaviyesi'nin korunaklı bir yapı olarak yapıldığını göstermektedir. Ayrıca söz konusu çizimde zaviyenin üzerinin kırma çatı ile örtülü olduğu görülmektedir (Bkz. Resim 7). 1931 tarihli hava fotoğrafına bakıldığında ise zaviyenin üzerinde kırma çatı olmadığı (Bkz. Resim 6) farkedilmektedir (Gelir Çelebi ve Kara Pilehvarian, 2023:774). Ayrıca çizim üzerinde caminin üzeri düz dam olarak görülmekteyken 1900 tarihli fotoğrafta (Bkz. Resim 5) caminin üzerinin kırma çatı ile kapatıldığı görülmektedir.

5. SONUÇ

Zaviyeler tarihsel süreçleri içerisinde İslâm dininin yayılmasında ve öğretilmesinde önemli misyon üstlenmiş kurumlardır. Zaviyelerin tek misyonu dini olmayıp bunun yanında, buldukları yerin imar ve iskanında da etkin rol oynamışlardır. Makalenin konusu olan Şeyh Cerrah Zaviyesi de 13. yüzyıl Kudüs'ünde özellikle Latin Haçlı Krallığına son verilmesinden sonra Kudüs eski kenti surlarının dışında aynı misyonu üstlenmiştir. Şeyh Cerrah'ın vefatından sonra zaviyesinin bulunduğu alana gömülmesi, bu zaviyeyi Kudüs'ü ziyarete gelen Müslümanlarca sıklıkla ziyaret edilen bir yere dönüştürmüştür.

Şeyh Cerrah Zaviyesinin şehir surlarının dışında, yerleşimin olmadığı bir noktada yapılmış olması sebebiyle, arşiv çiziminden de anlaşıldığı üzere masif duvarlara sahip olduğu, oldukça korunaklı bir yapı olarak inşa edildiği anlaşılmaktadır. 19. yüzyıla kadar sadece yakın çevresinde birkaç yapı bulunan Şeyh Cerrah Zaviyesinin etrafı, 19. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren, artan nüfusa paralel olarak sur dışında yapılaşmanın başlamasıyla yoğunlaşmaya başlamıştır. Bu doğrultuda yapı topluluğuna bir cami eklenmiştir. Yeni oluşan bu yerleşim yerinin çekirdeğini Şeyh Cerrah yapı topluluğu oluşturmuştur. Günümüzde de halen kendi adı ile anılan Şeyh Cerrah Mahallesi, Osmanlı döneminde sur dışı yapılaşmanın başladığı ilk mahalle olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

- Akkaya, V. (2020). Kudüs' te tasavvufi hayat. *Huzuru Bekleyen Kudüs*, 262-271.
- Aydın, A. A. (2021). *Mülksüzleştirilen Filistinlilerin Son Dramı: Kudüs Şeyh Cerrah Mahallesi*. <https://ordaf.org/mulksuzlestirilen-filistinlilerin-son-drami-kudus-seyh-cerrahmahallesi/#article-footnote-1>
- Çınar, F. (2019). Fonksiyon ve Değeri Açısından Tasavvufi Kurumlar. *Somuncubaba*, (220),. 49-51.
- Davis, R. (2002). Ottoman Jerusalem: The Growth of the City outside the Walls. *Jerusalem 1948 the Arap Neighbourhoods and Their Fate in the War*. (Ed. S. Tamari). The Institute of Jerusalem Studies.
- Gelir Çelebi, A. (2017). *Somut Olmayan Kültür Mirası "İmaret Geleneği" ve Osmanlı İmaretleri*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Kadir Has Üniversitesi.
- Gelir Çelebi A. ve Kara Pilehvarian N. (2023). Kudüs'te Bir 13. Yüzyıl Kültür Mirası Şeyh Cerrah Türbesi Ve Yerleşim Yeri. 8. *International Paris Congress on Social Sciences & Humanities Proceedings book*. April, 1-3 2023-Paris. Irine Zarnadze, Shalva Zarnadze (Eds). 764-776.

- Hawari, M. (1998). *Ayyubid Jerusalem An Architectural And Archaeological Study*. [Phd Thesis] University of London.
- Jubeh, N. (2021). Shaykh Jarrah. *Jerusalem Quarterly*, 86, 129-148.
- Kara, M. (2011). *Tekke*. Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Diyanet Vakfı Yay.
- Kark, R. & Landman, S. (1980). The establishment of Muslim neighbourhoods in Jerusalem, outside the Old City, during the Late Ottoman Period. *Palestine Exploration Quarterly*, 112(2), 113-135.
- Ocak, A. Y. (1978). Zaviyeler (Dini, sosyal ve kültürel tarih açısından bir deneme). *Vakıflar Dergisi*, (12), 247-269.
- Okudan, M. (2019). *Sufilerin/Ariflerin Yaşam Mekânı Olarak Zaviyeler. Buhara'dan Konya'ya İrfan Mirası ve XIII. YY. Medeniyet Merkezi Konya (II)*. Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları. 391-396.
- Reiter, Y. & Lehrs, L. (2010). The Sheikh Jarrah affair: The strategic implications of Jewish settlement in an Arab neighborhood in East Jerusalem. *The Jerusalem Institute for Israel Studies Established by the Charles H. Revson Foundation*.
- Sabbagh, M. (2017). The Husayni Neighborhood in Jerusalem: Space of Self-Invention. *Jerusalem Quarterly*, (72), 102.
- Tanman, M. B. & Parlak, S. (2011). *Tekke-Mimari*. Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Diyanet Vakfı Yay.
- Torun, A. & Şahin, H. (2018). 1866-1880 Dönemi Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivindeki Kudüs-i Şerif'e Ait Vakıf İlişkili Tapu Kayıtları. *XVIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler (V. Cilt)*, 611-626.
- Toydemir, A. (2022). *Tekke Yapılarının Konya'daki Örnekler Üzerinden Mimari İncelemesi*. [Yüksek Lisans Tezi] Konya Teknik Üniversitesi.
- BOA. HH.THR. 351/28
- (http 1) <https://www.jerusalemstory.com/en/article/sheikh-jarrah-northern-gateway-jerusalem>
- (http 2) <https://www.thenationalnews.com/mena/sheikh-jarrah-the-area-at-the-centre-of-the-current-palestinian-israeli-conflict-1.1222368>
- (http 3) <https://kudustebugun.medium.com/tarihten-bir-portre-eyyubi-komutan%C4%B1-%C5%9Feyh-cerrah-e93751856c02>
- (http 4) https://www.nli.org.il/en/maps/NNL_MAPS_JER990028104200205171/NLI#%24FL10591189
- (http 5) <https://digitalcollections.nypl.org/items/510d47d9-77de-a3d9-e040-e00a18064a99>
- (http 6) https://jersalempedia.com/Tombs_of_the_Kings.html
- (http 7) [https://madainproject.com/sheikh_jarrah_mosque_\(jerusalem\)](https://madainproject.com/sheikh_jarrah_mosque_(jerusalem))
- (http 8) <https://rarehistoricalphotos.com/jerusalem-ottoman-rule-pictures-1900-1918/>
- (http 9) <http://loc.gov/pictures/resource/matpc.22158/>